

David Hiley

Zarándokutam a gregorián zenéhez*

Mint a zenetudomány professzorának egy német egyetemen, Regensburgban, két fő feladatom van: zenetörténetet, s azon belül elsősorban a középkor zenéjét tanítani egyetemi hallgatóknak, és amellet zenetörténeti kutatásokat végezni. Fő tudományos területem a latin egyház egyszólamú liturgikus éneke. Negyven évvel ezelőtt, 1963-ban azonban, amikor iskolásgyermek voltam, tanárain meglepődtek, szüleim elképedtek, de én sem értettem volna, ha valaki ezt jósolja nekem; hiszen akkoriban még csak nem is hallottam semmiféle gregorián éneket.

A következő percekben szeretnék Önöknek elmondani néhány dolgot négy évtizedes zenei és tudományos tapasztalataimból, abban a reményben, hogy valami érdekeset fognak hallani egy olyan táj egyházzenejéről, amely többé-kevésbé talán ismeretlen Önöknek. Nem azért merészkedem elő ezzel, mintha az én személyes tapasztalataim önmagukban nézve különösebben fontosak lennének —bizonyára nem azok—, hanem azért, mert hiszek benne, hogy a zene képes kapcsolatot létesíteni különböző háttérű emberek között, és egyetlen közös tapasztalatban tudja őket egyesíteni. Természetesen mindenféle zene meg tudja ezt tenni, a jó és a rossz zene egyaránt. Manapság könnyen megszerezhetjük ezt a tapasztalatot, legalábbis passzív módon, a tömegtájékoztatói eszközökön keresztül. Mi itt azért vagyunk együtt, hogy a jó zenében szerzett tapasztalatainkban részesítsük egymást, különösen az egyházzene területén, vagyis egy olyan zenében, amelynek nemcsak passzív, hanem tevőleges részesei is vagyunk.

Ahogy én látom, a gregorián ének különleges jelentősége, hogy nemcsak azokat kapcsolja össze, akik ma éneklük és hallgatják, hanem hozzákapcsol minket azokhoz is, akik előttünk jártak, visszamenőleg egészen a keresztény Egyház legkorábbi századaiaiig. Ez a zene azokban az ősi időkben is lehetőséget teremtett arra, hogy Európában mindenfelé közös vallási és zenei tapasztalatokat szerezzenek az emberek, sok-sok századdal a rádió és a lézerlemez, sőt még a könyvnyomtatás korszaka előtt. S ez igencsak ihlető gondolat. Hogyan jutottam addig, hogy ezt megértsem?

* A VI. Magyar Egyházzenei Kongresszus megnyitóján, 2003. május 14-én este a szegedi Városházán, a városi önkormányzat üléstermében angol nyelven elhangzott előadás, melynek jelzett helyein zenei illusztrációk hangzottak el.

Őnök tudják, hogy Anglia a reformáció óta protestáns ország. Az én családom nem tartozott Anglia szerény katolikus kisebbségéhez. De nem tartozott az anglikán többséghez, a Church of Englandhez sem. Mint sokan az erősen iparosodott Lancashire-ben, Manchester környékén, ahol szüleim és magam is születünk, mi is „nonkonformisták” voltunk, vagyis olyan vallási csoporthoz tartoztunk, amely a XVIII. században szakadt le az anglikán egyháztól, s különösen a munkásosztályon belül sok követője akadt. A metodista templomot látogattuk. A metodisták mindig híresek voltak lelkes himnuszéneklésükről. Charles Wesley (1707–1788), a metodisták alapítójának, John Wesleynek testvére, sok száz himnusz szövegét írta, olyan himnuszokét, amelyek költőileg is, teológiailag is színvonalasak, és szilárd alapot adtak a himnuszéneklés hagyományának. A templomban énekeltek néhány német lutheránus korál fordítását, néhány régi angol éneket, de különösen kedveltük a XIX. század meglehetősen szentimentális dallamait. Íme, Charles Wesley egyik himnuszának első verszaka, egy olyan dallammal, amelyet annak idején nagy lelkesedéssel szoktunk volt énekelni. A szöveg nagystílű, különösen negyedik strófája (ez most nem hangzik el), melyben a keresztény elmondja, hogy lelke a bűn sötét börtönébe volt zárva mindaddig, amíg Krisztus világossága tűzlángjával be nem töltötte a földalatti börtönt; akkor lehulltak a rab bilincsei, és ő megindult, hogy kövesse Krisztust. (1. példa)

Minden vasárnap délelőtt elmentünk a templomba, délután pedig a vallási iskolát látogattuk, ahol egy óra hosszat tanultunk a kereszténységről és tanulmányoztuk a Bibliát. Ez fontos volt életemben, mert felébresztette érzékeimet nemcsak a vallás, hanem az emberi kultúra története iránt is; megértette velem, hogy a történelem két évezredén átnyúló közös tapasztalatok kötnek egymáshoz embert és embert. És megérthettem azt is, hogy az emberi életnek nagyobbak a távlatai, mint pusztán a kenyérkereset és a kellemes időöltés.

Amikor nagyobb lettem, távolabbra, az északi Tóvidékre költöztünk, a hegyek és tavak földjére, melyet a híres költő, William Wordsworth tett nevezetessé. Egy kis városkában laktunk, alig volt háromezer lakosa, de sok jó zenész volt köztük: velük játszottunk és énekelünk templomi koncerteken. Középiskolánkban erősen pártolták a zenét, a helyi kórustársaságban énekelve és a szimfonikus zenekarban játszva a klasszikus zene sok mesterművét ismerhettem meg.

Végülis az oxfordi egyetemre kerültem zenét tanulni. Életem e periódusának sok csodálatos élménye közül előadásom témájának szempontjából különösen kettő vált fontossá. Ekkor hallhattam először a XVI. század nagy kóruszenéjét, melyet napról napra énekeltek az esti istentiszteleten (evensong) a Magdalen College kápolnájában. Ezekből az istentiszteletekből két dolgot emelnék ki. Először, önmagában is gyönyörű zene volt ez: minden nap más és más darabok, a repertoár kiterjedt az anglikán zene minden korszakára a XVI-tól a XX. századig, s katolikus eredetű latin tételekre is. Különösen szerettem Tallis, Byrd, Gibbons és Tomkins darabjait. De ezenfelül megtanultuk értékelni a *rituále*

fontosságát is, a rögzített liturgiáét, a maga sajátos formájával és ritmusával. Ennek az istentiszteletnek a rendjét a XVI. században rögzítették, de volta-képpen a római egyház zsolozsma-liturgiájából kiindulva; így gyökerei sokkal mélyebbre nyúlnak vissza a történelemben. Vagyis a leggyönyörűbb zenét hallhattam, beágyazva egy ősi hagyományba. Az ember azt érezhette, hogy sok századon át olyan zene csiszolódott ki, mely az emberileg elérhető legtökéletesebb módon teljesíti feladatát. Hallgassák meg Thomas Tomkins *Almighty God the fountain of all wisdom* (Mindenható Isten, minden bölcsesség forrása) anthemjének befejezését, melyben e szavakat éneklik: „... add meg nekünk azt, amit vakságunk miatt még kérni sem tudunk (vagyis még csak nem is tudjuk, hogy azokat kérnünk kellene), add meg fiad, Jézus Krisztus, a mi Urunk érdeméért, amen”. A zene tele van azokkal az édes-keserű keresztállásokkal, melyeket az angolok annyira szerettek e korszakban. (2. példa)

Ugyanakkor zenetörténeti tárgyakat hallgattam az egyetem zenei fakultásán. Ott, a középkori zenébe bevezető kurzus során ismerkedhettem meg a gregorián zenével. Nem állítanám, hogy azonnal szerelembe estem vele. Nagyon különös volt, és talán túl egyszerűnek tűnt előttem. Csak egy olyan darabot hallottam, amely azóta is megmaradt emlékezetemben. Professzorunk mutatta meg hanglemezen a húsvét heti „Oportebat pati Christus” Alleluját a solesmes-i szerzetesek előadásában. Később megszereztem magamnak a hanglemez egyik példányát. Most már értem, miért találtam ezt a zenét olyan mély hatásúnak. A dallam nem tartozik a gregorián zene legrégebb példái közé. Tiszta, hatásos és nagy erejű struktúrája, belső ismétlései azonban olyan erőt sugároznak, amely megindító hanghullámokban emeli a zenét a magasba. (3. példa)

Kétségtelen, e zene iránti nagybecsülésem kissé romantikus volt, de azt hiszem, az érzelmi kapcsolatteremtés a zenével ugyanolyan fontos, mint minden más kapcsolat. Az évek folyamán ez az Alleluja és a solesmes-i szerzetesek hangja összekapcsolódott bennem más, romantikus zenékkal; s itt most nem elsősorban a német vagy francia romantikusokra gondolok, még kevésbé az olasz romantikus operára; inkább arra a késői romantikus zenére, amely tonalitás előtti dallamokhoz vonzódik: olyan zenére, amely ugyan nem keresztény, nem egyházi, mégis —úgy látszik—, az emberi tapasztalatnak e tágasabb környezetére és távlataira kapcsolódik, azokra a dimenziókra, amelyeket az ember ösztönösen szeretne megérteni. Legalábbis rám sokszor hat így például Sibeliusnak vagy az angol Vaughan Williamsnek zenéje.

Megkockáztatom, hogy egy másik angol zeneszerzőtől való zenei példára is hivatkozzam itt: Frederick Deliuséra. Amit bemutatok, csak rövid részlet egy zenekarra, kórusra, szoprán és tenor szólistákra írt nagy műből. Az énekesek nem szavakat énekelnek, hanem csak az „a” magánhangzón vokalizálnak. Bartók Béla ismert néhányat Delius szövegtelen kórusaiból, és egy 1911. március 27-én keltezett német nyelvű levélben írt is neki a témáról. Bartók éppen azidőtájt hallotta Delius „Eine Messe des Lebens” című művét (ez nem vallásos mű, hanem Nietzsche „Also sprach Zarathustra” című írásának néhány szakaszát

dolgozza fel). Bartók két szakaszt ki is emel belőle, és azt mondja: „Mindkét részlet a legnagyobb mértékben megragadó a maga egyszerűségében és költőségében. Nagyon felkeltette érdeklődésemet a szöveg nélküli kóruséneklés. Ilyet még sohasem hallottunk. Azt gondolom, Ön elsőként tett erre kísérletet. És azt gondolom, hogy e művészetben még sokat lehetne elérni, egészen sajátos hatásokat.” Delius darabjának címe, melyből most egy rövid részletet bemutatok: *The Song of the High Hills* (A Magas Hegyek Éneke): Norvégia magas hegyeiről van itt szó, melyek közt Delius annyira szeretett járni, s ahol Bartók is meglátogatta őt 1912-ben. Emlékeztetem önöket, hogy én magam is magas hegyek között nőttem fel, „az ősi korszakoktól ott álló nagy hegyek” között, hogy egy másik himnuszt idézzek, melyet annak idején énekelünk. Így megértik, miképpen alakult ki bennem a zenei tapasztalatoknak ez az együttese, mely összeszővődött a vallással, az emberi létezéssel, a természettel, a végtelennel és az Örökkévalóval. (4. példa)

Ennyit a zenéhez, a régi zenéhez, s egy kissé a gregorián énekhez fűződő érzelmi kapcsolatról.

Korai egyetemi tanulmányaim után néhány évig iskolai tanár lettem, s folyamatosan részt vettem az egyházi zenélésben. Ekkor határoztam el, hogy megkezdem doktori tanulmányaimat. Különösen érdekelt a XII–XIII. századi párizsi polifónia (Notre-Dame: Leoninus, Perotinus, stb.), de tanárom meggyőzőtt, hogy ehhez sokkal messzebbre kell visszanezennem: meg kell ismernem a korai polifónia alapjait a liturgikus énekben. Én valójában még semmit nem tudtam a gregoriánról, de folyton nőtt az érdeklődésem iránta, és disszertációm nagyobb részét egyre növekvő sebességgel írtam, ahogy a téma magával ragadott. Érdeklődésem, azt hiszen, nagyrészt intellektuális volt: történeti kérdésekre akartam felelni, megoldani bizonyos problémákat. De persze az ilyesfajta tevékenységben is van valami érzelmi elem, mely olyan, mint az agymotort hajtó elektromosság. Mégsem voltam érzelmileg igazán elkötelezve azon zene irányában, amelyet tanulmányoztam, és annak nem volt, vagy alig volt kapcsolódása ahhoz az egyházzenéhez, amelyet magam a gyakorlatban előadtam.

Gyakran elmondom tanítványaimnak, s elmondom magamnak is, hogy az egyetemi tanulmányokhoz, a tanításhoz és a kutatáshoz három dolog különösen fontos: 1) lelkesedés a tanulmányok tárgya iránt, vagyis érzelmi kapcsolat; 2) intelligencia, amely képes rendszerezni a tényeket és érveket; 3) képzelet, hogy a világot más emberek szemével is nézni tudjuk; más mai, de más tegnapi és régi emberek szemével is, s így megértsünk más nézőpontokat is. A képzelet különösen fontos, ha valaki más háttérből, más országból érkező emberekkel találkozik. Én szerencsés voltam, amiért sokszor és nagyon sokféle országból jött emberekkel találkozhattam életem folyamán. Különösen erős kihívás volt, amikor átköltöztem a londoniról a regensburgi egyetemre. Nem vártam, s nem is tudtam volna előre elképzelni, mennyire más szempontból mutatta meg nekem

a világot ez a változás. Például hirtelen ott találtam magam a közép-európai kollégákkal való kapcsolatok sűrűjében; ekkor ismerhettem meg először magyar kollégáim jeles munkáit és a Schola Hungaricát. Milyen öröm volt a Cantus Planus kutatócsoport találkozóit látogatni annyi különböző magyar városban, és milyen sokat tanultunk ebből mi mindannyian! Sok olyan dolgot tapasztaltam, amit előzőleg el sem tudtam volna képzelni. Mindez új ösztönzés volt a háromrétű emberi személyiség harmadik elemének: képzelőerőnek.

Utolsó zenei példám, mellyel előadásomat befejezem, a Schola Hungarica felvétele lesz. 1996-ban lehetőségem nyílt meghívni a Scholát Regensburgba, hogy ott elénekelje védőszentjeink egyikének, Szent Emmerámnak officiumát, mégpedig az egykori Szent Emmerám-kolostorban. Az újabb időkben ez volt ezeknek az énekeknek első előadása, mintegy 960 évvel a világpremier után, amely viszont nem Regensburgban, hanem Esztergomban történt. Így hát bezárult a kör. És a bemutató összekapcsolta mindezen fontos emberi képességeket: csodálatos *érzelmi* tapasztalat volt; továbbá *tudományos* kiadást készítettem ebből a zenéből, s *képzeletem* átugrott időközön és tereken át abba a korba, amikor ezeket az énekeket szerezték, és abba az országba, ahol először előadták. Mennyi tanulság egyetlen este alatt! Mélyen hálás vagyok az emlékezetes esemény előadóinak. És Önöknek is mind, akik itt ma jelen vannak, hálás vagyok, hogy meghallgatták ezt a beszámolót zárandokutamról. (5. példa)

Ford. Dobszay László